

התמונה כבר ברורה: שיטת הציונים עושה יותר נזק מתועלת

בשנים האחרונות מצביעים חוקרים על אינספור בעיות שיוצרים הציונים בבתי הספר ובאקדמיה. אולי הגיע הזמן להיפרד מהם

אבי גרפינקל

20 ביולי 2022

עקוב

ככל הנראה, הציונים הומצאו בשנת 1785, כאשר נשיא אוניברסיטת ייל, עזרא סטיילז, בחן 58 בוגרים וכתב ביומנו כי היו בהם: "עשרים Optimi, שישה עשר Second Optimi, שנים עשר Inferiores ועשרה Pejores". מאוחר יותר המירה ייל את ארבעת שמות התואר הלטיניים הללו לסולם בן ארבעה שלבים ממוספרים — והשאר היסטוריה, שממשיכה להיכתב בלהט ובחומרה כמעט בכל מבחן ובכל תעודה בעולם כולו, מכיתות א' ועד האוניברסיטה.

כיום יותר ויותר אנשי חינוך מחזיקים בדעה שיש לבטל את השימוש בציונים. לפני כשנה התפרסם בארה"ב ספר בעריכת סוזן בלום מאוניברסיטת נוטרדאם באינדיאנה, ושמו: "לבטל את הציון: מדוע מתן ציונים ללומדים מערער את הלמידה (ומה לעשות במקום זאת)". כבר לפני יותר ממאה שנה איש החינוך הספרדי פרנציסקו פרר הכריז "אנחנו לא מוכנים ליצור אי-שוויון חדש. לפיכך בבית הספר המודרני לא יהיו פרסים ולא עונשים; לא יהיו בחינות כדי לנפח כמה ילדים עם התואר המחמיא 'מעולה', לתת לאחרים את התואר הוולגרי של 'טוב', ולגרום לאחרים להיות בתחושה של חוסר יכולת וכישלון".

במחקר שנערך בישראל נמצא, כי תלמידים בכיתה ה'-ו' מגיעים לביצועים טובים יותר ומבטאים עניין רב יותר במשימות לימודיות, כאשר ההערכה עושה שימוש במשוב מילולי במקום בציונים. כאשר התלמידים מקבלים גם משוב

מילולי וגם ציונים, הם נוטים להתעלם מהמשוב ולהתמקד מראש בציונים — והדבר גם משפיע לרעה על ביצועיהם. ממצאים דומים העלו מחקרים שנערכו בארה"ב, בשווייץ ובמקומות נוספים. כך למשל, מחקר צרפתי הראה כי השימוש בציונים פגע בעבודת צוות ובביצועים.

למוטיבציה פנימית חשיבות מכרעת ללמידה לאורך החיים. במחקר אמריקאי שנערך בקרב סטודנטים לרפואה נמצא שהערכה נטולת ציונים לא רק משפרת את הגישה ואת המוטיבציה הפנימית, אלא גם תומכת בשיתוף פעולה בין התלמידים — עניין שבעצמו מפחית את החרדה. באופן דומה, האוניברסיטה הלאומית של סינגפור מצאה כי להערכה נטולת ציונים היתה השפעה חיובית על הרווחה הנפשית של הסטודנטים והפחיתה את רמות הלחץ שלהם.

בשנים האחרונות הצביעו חוקרים על אינספור בעיות שיוצרים הציונים. למשל, ניפוח ציונים במטרה להפיס את דעתם של תלמידים, למשוך אותם למקצוע או למוסד לימוד מסוימים או לזכות, כמורה או מרצה, במשובים גבוהים. האינפלציה הזאת פוגמת בשיקוף המהימן של הישגי הלמידה ובהגינות: תלמיד שקיבל 80 במוסד שאין מנפחים בו את הציונים יקופח בהשוואה לתלמיד שקיבל 90 במוסד ששואף לרצות את תלמידיו.

המחקר הראה כי במקום לקדם את הלמידה, ציונים מקדמים ביצועים אקדמיים, ובלשון העם: התלמידים "לומדים למבחן" במקום ללמוד באמת. פעמים רבות, יום או שבוע אחרי המבחן הם שוכחים את החומר, שמעולם לא התעניינו בו לשם עצמו. השימוש בציונים פוגע בחלק מהתלמידים היותר טובים והסקרנים, כי המערכת מאלצת אותם ללמוד למידה טכנית. המתח שחשים התלמידים באשר לציון גם מסיח את דעתם מהלמידה ופוגם ביחסיהם עם המורים. חדרי כיתה רבים רוויים באנרגיה שלילית, טינה, ערעורים, קונפליקטים ותחושות קיפוח שמאפיינות תלמידים מאוכזבי ציונים.

לעתים קרובות תחושות הטינה מוצדקות. כך למשל, מחקר שנערך באוניברסיטה פולנית גדולה זיהה אפליה ביחס למגדר הסטודנטים. החוקרים הראו פער בין הציונים שהעניק המנחה האישי, שמכיר את הסטודנט/ית, לבין ציוני השופט החיצוני, שלרוב אינו מכירם: הנשים זכו לציונים גבוהים יותר מהמנחים האישיים שלהן, ואילו הגברים קיבלו ציונים גבוהים יחסית מהשופטים החיצוניים.

חוקרים מדגישים את ההשלכות של שימוש בציונים על היושרה האקדמית של הלומדים. ציונים גורמים לכך שלומדים מסוימים יבחרו בדרך הקצרה להשגת המטרה תוך התפשרות על תהליך הלמידה. התוצאה היא העתקה ורמאות, כולל "רמאות רכה" שמתבטאת בשינון נוסחאות בלי להבין את ההיגיון שעומד מאחוריהן או את השימושים האפשריים בהן מחוץ למבחן.

איך מנקדים תשובה בתנ"ך?

מערכת החינוך המודרנית מבקשת לגדל בוגרים ביקורתיים, רפלקסיביים, עצמאים ודמוקרטים. הקונסנזוס המחקרי קובע כי אלה המיומנויות החיוניות במאה ה-21, להבדיל מבקיאות-סתם או שינון עקר של ידע שממילא נמצא ברשת. ואולם, הערכה מבוססת ציונים משמשת למשטור תלמידים ולקידום צייתנות חברתית. בכך היא מערערת על עקרונות חיוניים לפרקטיקה הדמוקרטית, כגון בחינה ביקורתית של דמויות סמכות. הציונים מקדמים פסיביות וציות בקרב לומדים, הלהוטים להרשים את מוריהם. גרוע מכך: תלמידים וסטודנטים רבים במוסדות לימוד שבהם ניתן להם לבחור מסלולים, נמנעים מקורסים, מורים או מטלות שעלולים לפגוע בממוצע הציונים שלהם. למשל, כדי להימנע מלסכן את הציון, הם יעדיפו לבחור במשימה פשוטה על פני משימה מאתגרת, במרצה פשרן על פני מרצה תובעני.

פרופ' אנה ספרד, מומחית בחינוך מתמטי מאוניברסיטת חיפה, כותבת במאמר כי ציונים נחשבים לכלי אובייקטיבי המשמש לתיאור המציאות, אך בפועל הם

מכשיר ליצירת מציאות: "בחלק לא מבוטל מהמקרים, מורים יתקשו להצדיק את הציון שנתנו לתלמידה, למשל, הטוענת כי מגיעות לה לפחות עוד חמש נקודות נוספות. הם יתקשו עוד יותר להסביר מדוע שני תלמידים שתפקודם בכיתה נראה שונה בתכלית זוכים לאותו הציון. הקושי גובר לאור האמונה שהערכות מספריות משקפות 'את המצב לאשורו' וכי 'אין מתווכחים עם מספרים'.

"גם אם המורים מהססים בזמן מתן ההערכה, ההיסוס חולף בסופו של דבר. הם רואים בציון עובדה מוצקה, ומאמינים, בתוך זמן קצר, בקיומה הבלתי־מעורער של המציאות שהם יוצרים באמצעות אותה הערכה מספרית. הם רואים בציונים ביטוי לאיכות התלמיד ובהדרגה לחלק מזהותו".

כך הופכים הציונים לנבואה שמגשימה את עצמה. תלמידים שבעקבות סדרת כישלונות נקודתיים הגיעו למסקנה שאינם כמו כל האחרים, מוותרים לא פעם על מאמצים נוספים — ואז הם נהפכים לתלמידים גרועים באמת.

ספרד מסבירה כי הדברים שמוזדים הציונים — יכולת, הבנה, אינטליגנציה וכדומה — הרבה יותר מורכבים מהתיוג המספרי שמוצמד להם. במקצועות ההומניים המצב חמור עוד יותר: מה ההבדל בין חיבור שקיבל 75 לבין חיבור שקיבל 85? הצמדת מספר לתשובה על שאלה בתנ"ך היא מעשה מגוחך וברברי כמעט באותה מידה.

רובנו — מורים, תלמידים, הורים ומעסיקים — מסונוורים מהילת המוצקות והמהימנות־לכאורה של מספרים, ונוטים לשכוח כי התאמת מספרים לפעולות תלמידים היא עניין של שיפוט אנושי שאינו מתנהל לפי מרשמים קבועים. ספרד סבורה כי התמונה המספרית הנקייה של הלמידה אינה אלא "מסך עשן שנפרס כדי להעלים לא פחות מתוהו ובוהו. השיח המספרי דוחף חלקים מגוונים של המציאות לתוך קטגוריות מספריות אחידות, וכך הוא יוצר אשליה של סדר".

תלמידים רבים נקלעים למשבר כאשר הישגיהם בבחינות לא תואמים את ציפיותיהם. לעתים, במיוחד במדינות ששמות דגש מקסימלי על ציונים

במבחנים, כגון יפן, סין וקוריאה הדרומית, הדברים עלולים להידרדר גם לבעיות אכילה ולאובדנות. כתוצאה מכך נקלעים מורים רבים, ודווקא הראויים שבהם, לחרדת מתן ציונים. חרדה זו נובעת מידיעת המורה כי הוא עלול לגרום לסבלם של אלה שעל טיפוחם ורווחתם הוא אחראי מתוקף תפקידו.

להשיב את המוטיבציה

במקומות רבים, ובהם בישראל, כבר מנוסות בהצלחה גישות חלופיות כגון מודל של עובר/נכשל, הערכה עצמית של הלומדים את הלמידה שלהם, הערכת עמיתים, הערכה מילולית מפורטת — למשל בדמות מכתב ארוך שהמורה כותב לתלמיד אודות תהליך הלמידה שלו. במקום הערכה מספרית נוקשה, מונולוגית, חד־סטריית, שמונחת מהמורה לתלמיד, התלמיד מקבל תפקיד אקטיבי בתהליך ההערכה. שיטות הערכה כאלה מספקות מידע רב שאינו משווה ואינו מדרג, והן נמצאו יעילות במיוחד בגילים צעירים. גם בגילים מבוגרים יותר יש יתרונות רבים לשיטות אלה, בשילוב עם ציונים מספריים. מערכת החינוך החרדית, שמביאה את בוגריה להישגים מרשימים בתחומים החשובים לה, מצליחה לטעת בתלמידיה מוטיבציה גבוהה גם בלי שימוש תכוף בציונים.

כפי שדיווחה כאן נטע אחיטוב, בתי הספר היסודיים בהולנד ויתרו על מתן ציונים, משום שהם מציבים לעצמם כמטרה לחנך ילדים לאמפתיה, לאחריות ולתחושת קהילתיות. מערכת החינוך ההולנדית מדגישה כישורים חברתיים יותר מאשר הישגים לימודיים. זאת, בין השאר, משום שהמחקר מלמד שכישורים חברתיים תורמים למידת האושר יותר מאשר רמת ה-IQ. היעדר התחרותיות, גם ברמה הפדגוגית וגם ברמה החברתית, מוביל לכך ששיעור הילדים ההולנדים שהעידו כי חוו בריונות הוא הנמוך בקרב המדינות המפותחות, ושיעור הילדים שהעידו כי הם רוכשים בקלות חברים חדשים — גבוה.

הולנד רחוקה מלהיות המקום היחיד שנוהג כך. אוניברסיטת העילית בראון אינה מחשבת ממוצע ציונים — וניתן לקחת בה את כל הקורסים שלה במודל של

עובר/נכשל. זה המצב גם במכללות המפשייר במסצ'וסטס ואוורגרין סטייט במדינת וושינגטון. תיכון סיינט אן בברוקלין, שדורג ב-2004 כתיכון המוביל בארה"ב מבחינת מספר הבוגרים שהתקבלו לאוניברסיטאות עילית, ויתר גם הוא על ציונים. נעם חומסקי העיד שגם הוא למד בבית ספר כזה, וטען: "בכלל לא ידעתי שאני תלמיד טוב". זה לא הפריע לו להצליח בחיים.

בבית הספר היסודי ניצנים ברמת אביב אין מחלקים ציונים מספריים בתעודות, אלא הערכות מילוליות. התוצאה: בית הספר קיבל דירוג של 93 בדירוג התיכונים במקצועות עברית, אנגלית ומתמטיקה — הרבה מעל הממוצע הארצי והעירוני, ומעט יותר מהממוצע בצפון תל אביב. חשוב מכך: 90% מהתלמידים דיווחו שטוב להם בבית הספר, לעומת 80% בלבד בממוצע הארצי.

ההרגשה הטובה נובעת גם מכך שהעברת המוקד מהציון אל הלומד מהווה בסיס ללמידה מותאמת אישית הן לתלמיד והן למורה. ברגע שהתלמיד מבין שיחסיו עם המורה מתמקדים בלמידה שלו, ולא בשיפוטו, ניתן לבסס ביניהם קשר אכפתי. כך מתעצמות תחושות השייכות, ההזדיות, האכפתיות בין יחידים ובתוך הקהילה בבית הספר ובאוניברסיטה.

המשוב המילולי מספק לתלמידים הזדמנות לשפר את העבודה, משום שהוא מצביע בפירוט על הטעויות והליקויים וגם על הדרך לתקנם. הערכה איכותנית כזו, כפי שמציינת ספרד, אינה תומכת בהשוואות ואינה מסדרת את כל התלמידים לאורך סרגל מדידה אחד: "בלי סידור ליניארי שמה אין הבחנה בין 'נורמלי' ל'חריג' או בין 'בריא' ל'פתולוגי', ואין גם אפשרות לדבר במונחים של 'קווים אדומים' ו'ממוצעים'".

מגבלות המילים

כרגיל, יש גם צד שני. לפי המחקר, ציונים עשויים לשפר ביצועי משימות שאינן מעניינות מטבען וכן לשפר תהליכים קוגניטיביים ברמות נמוכות של חשיבה כמו זכירה באמצעות שינון.

פרופ' חנה אילון ופרופ' אדם גמורן מצאו כי למבחני הבגרות יש ערך לתלמידים בינוניים וחלשים, משום שהם מסמנים להם מטרות ברורות ונותנים להם מוטיבציה ומסגרת ללמוד. ממצאיהם מהדהדים מחקרים אחרים המראים כי ציונים יכולים לעודד מוטיבציה אוטונומית, בתנאי שהלומדים רואים בהם משוב המספק מידע לשיפור יכולת.

ציון נמוך מתריע על הצורך בהשקעת מאמץ לימודי נוסף ומצביע על מרחקו של התלמיד מהנורמה הנדרשת. כאב לילדים שלומדים בבית הספר ניצנים, אני יכול להעיד כי בהיעדר ציונים מספריים, קשה מאוד להניעם להשקיע במקצועות שאינם מעניינים אותם, וכי לא אחת קרה שגיליתי אצלם באיחור רב פיגור ספקטולרי בחומר.

לא כדאי לוותר לחלוטין על ההערכה המספרית, גם משום שהיא עשויה לסייע למורה בסידור התלמידים לפי צורכיהם — מהתלמיד שזקוק להוראה ביותר ועד לזה שיכול להתקדם באופן עצמאי. הציונים יכולים, במגבלות מסוימות, לשמש כלי להעריך מורים ודרכי הוראה.

המחקר הראה כי בסביבה תרבותית ומוסדית שנשלטת עדיין בידי ההיגיון של מתן ציונים, שימוש במודל של עובר/נכשל עלול להוביל לכך שישקיעו פחות זמן ומאמץ בקורסים שמיישמים מודל זה, בהשוואה לקורסים שבהם ניתנים ציונים.

לכן, כפי שנכון תמיד, גם בנושא הציונים ראוי לפעול במידה ולבחון כל מקרה לגופו. בחברה המורגלת בציונים, יש לפעול באופן אטי והדרגתי, כדי לא לעורר התנגדות ולהתחשב בהרגליהם המושרשים ומוכווני-הציונים של השחקנים השונים במערכת. רצוי תחילה ליישם הערכה ללא ציונים בהיקף מצומצם. ספרד מציעה להתחיל בקורסי מבוא או בבתי ספר לתארים מתקדמים, שבהם טיפוח למידה עמוקה ומוטיבציה חשוב יותר מהצורך לתקשר ציונים לבעלי עניין חיצוניים. בנוסף לכך, מתן משוב מילולי בכתב לפני שמפורסמים הציונים עשוי לעזור ללומדים.

חשוב להסביר לכל הצדדים את ההיגיון וההצדקה שמאחורי שיטת ההערכה החדשה. במקום לכפות רפורמה כזאת, יש לפעול תוך שיתוף פעולה, משא ומתן והסכמה בין בעלי העניין העיקריים. אחרי הכל, הפחתת השימוש בציונים אינה מטרה כשלעצמה, אלא שינוי שמטרתו להועיל ולקדם את הלמידה והרווחה של התלמידים.

*הכותב הוא עורך פורטל מס"ע של מכון מופ"ת, מאגר של סיכומי מאמרים
בענייני חינוך*